

ŠKOLA PRIMIJENJENE UMJETNOSTI I DIZAJNA
ZAGREB, TRG MARŠALA TITA 11

SAMOSTALNI ISTRAŽIVAČKI RAD

VUČEDOLSKI ORION

NAJSTARIJI EUROPSKI KALENDAR

Škol.god. 2002./2003.

Učenica: Nataša Striber, II. razred

U Zagrebu, 7. ožujka 2003.

Mentor: Smiljana Lazić-Marinković

SADRŽAJ:

UVOD	1
VUČEDOLSKI ORION I NAJSTARIJI EUROPSKI KALENDAR.....	2
ZAKLJUČAK	7
LITERATURA	7
SLIKOVNI PRILOZI	8

UVOD

Na kraju eneolitika na području današnje Hrvatske razvila se najljepša prapovijesna kultura – *Vučedolska kultura*. Ishodište je vučedolske kulture istočna Slavonija i Srijem. Lokalitet Vučedol smjestio se na visokoj desnoj obali Dunava, nedaleko od Vukovara. Krajnje granice te kulture dosegle su mnogo dalje: od okolice Praga i južnih Karpata na sjeveru, do rumunjskog Banata na istoku, jugoistočnog alpskog prostora na zapadu i južne Bosne na jugu (slika 1.). Vučedolska je kultura poznata europskoj znanosti duže od jednog stoljeća, točnije od prvih istraživanja sojeničkog naselja na Ljubljanskom bariju 1875. godine. Vučedolska se kultura u početku naziva Slavonskom. Taj naziv je predložio Gordan Chiled 1929., a današnji naziv dobila je pojavom kapitalne publikacije R.R. Schmidta *Die Burg Vučedol*.

Poticaj za odabir ove teme bio je predavanje profesora Aleksandra Durmana (održano u Školi primijenjene umjetnosti i dizajna), predavanje na kojem sam se prvi puta susrela s izuzetno zanimljivom kulturom. Zanimljivom i osobitom zbog toga što je na poseban način povezivala prirodu i prirodne pojave sa svakodnevnim životom, ali i sa sudbinom čovjeka. Vučedolci su tvorci najstarijeg europskog kalendara. Način njegove izrade potvrđuje povezanost prirode i prirodnih pojava i njihovu važnost u svakodnevnom životu.

VUČEDOLSKI ORION I NAJSTARIJI EUROPSKI KALENDAR

Vučedolska kultura javlja se u vremenu od 2900. do 2400. pr. Kr. Njezina pojava značajna je kako za prostore matične Slavonije tako i za središnju i jugoistočnu Europu, gdje se širio njezin utjecaj. Razvija se istodobno sa sumerskim razdobljem u Mezopotamiji, starim carstvom u Egiptu i ranom Trojom.

Način života i vjerovanje ljudi toga doba najbolje možemo pratiti na njihovoj keramici koja je bogato oslikana te daje mnoge podatke o tom dobu. Značajno je da je visoki standard vučedolske kulture ispočetka vezan za stočarstvo, a kasnije za rudarstvo i metalurgiju bakra. Sve veća potreba za bakrom rezultirala je ekspanzijom vučedolske kulture iz Srijema i Slavonije u prostor središnje i jugoistočne Europe. Zbog svega navedenog Vučedolce smatramo izravnim potomcima Indoeuroljana.

Za rekonstrukciju života čitave vučedolske kulture najznačajnija su nalazišta: Vučedol, nekoliko položaja u Vinkovcima, Damić gradina u Starim Mikanovcima i Sarvaš kod Osijeka.

Poimanje svijeta Vučedolaca najlakše je objasniti na *bikoničnim posudama - terinama*. Promatrajući prirodu koja ga okružuje, a ponajprije zoru i izlazak sunca, Vučedolac uočava horizont. Horizont je tada imao puno veće značenje nego danas, jer je predstavljao granicu vidljivoga i nevidljivoga svijeta. Zora je za Vučedolca bila najvažniji dio dana. Tada je sunce svojim izlaskom pobijedilo tamu. To se povezivalo ne samo s pobjedom svjetla nad tamom, već i rađanjem novoga dana. Bikonični prijelom (*bikoničan* - izraz koji označava da neki predmet ima oblik dvaju suprotstavljenih stožaca čije su osnove spojene) posuda predstavljao je horizont pa je iznad njega posuda bila oslikana, a ispod ostavljena neoslikana. Jedini motiv koji je bio s obje strane je solarni motiv. Postojala je spoznaja o njegovom obliku i stoga je prelazio bikonični prijelom posude. Osim zore i noćno je nebo privlačilo pozornost Vučedolaca koji su promatranjem zvijezda sastavili kalendar.

Najznačajniji su predmeti toga perioda bikonične posude - terine i posude koje iz njih proizlaze - *kadionice*. Te posude imaju više ritualni nego praktični značaj. Oslikane su po strogo zadanim pravilima. Osim terina nalazimo plitke zdjele s niskim nogama koje su ukrašene izvana i iznutra. Na kraju kulture one zamjenjuju prvobitne terine. Tijekom razvoja kulture mijenjaju svoj oblik, zatim i ukras.

Oslikani dijelovi posuda nastali su brazdastim urezivanjem. Ukrasi su prilikom urezivanja, a prije pečenja, pomno planirani. Šupljine su se nakon pečenja ispunjavale prahom zdrobljenih riječnih puževa ili riječnih školjaka povezanih prirodnom smolom. Uobičajene su veličine terina između 12 i 16 centimetara na najširem dijelu - bikoničnom prijelomu, ali ima ih od malih promjera od 3 cm do velikih promjera od 35 cm. Standardni je izgled posude konveksno izvedeni donji dio s oštro izvedenim bikoničnim prijelomom, s kojim je odvojen od konkavnog gornjeg dijela - vrata posude. Na prijelomu se nalazi samo jedna tunelasta ručka.

Terine iskopane iz dubljih arheoloških slojeva imale su sačuvane i tragove crvenog okera. Crvena boja nanosila se na inkrustacije (latinski *incrustatio* = umetanje) diskretno samo na jednu od obično tri paralelne crte, najčešće srednju. Na prijelazu u kasnu fazu kulture mijenja se oblik i način ukrašavanja. Važno je naglasiti da donji dio terine u pravilu nikada nije bio ukrašan.

Same početke ukrašavanja možemo najbolje analizirati na keramici koja je pronađena na Vučedolu, točnije Streimovu vinogradu 1984. i 1985. godine. Na posudi koja se smatra pretečom svih terina, ukras nije izveden brazdastim urezivanjem, tipičnim za klasičnu fazu kulture, već običnim urezivanjem.

Neznatno iznad najšireg dijela posude, urezana je horizontalna crta. Položaj te crte nikako nije slučajan i ona je značajna za sav budući način ukrašavanja terina.

Crta iznad bikoniteta dočarava vučedolsko poimanje svijeta. Pokazuje obzor vidljivog ruba zemlje. Vučedolski svijet sličan je poimanju svijeta starih indoeuropskih i drugih naroda.

Takvo shvaćanje jezgrovito opisuje *Biblija, Knjiga postanka (1,9)*:

*I reče Bog: "Vode pod nebom neka se skupe na jedno mjesto,
I neka se pokaže kopno!"*

Najširi dio posude, bikonični prijelom, predstavlja razdjelnicu vidljivog i nevidljivog dijela svijeta, odnosno onog dijela koji zapada za horizont. Crta obilježava zemaljski kraj, dio koji odvaja kopno od oceana. On je pak skriven i nevidljiv u donjem dijelu terine, što je razlog da taj dio nikada nije oslikavan (slika 2.). Horizontalna crta ubrzo se kanonizirala u klasičnoj vučedolskoj kulturi u jedan centimetar široku traku, ispunjenu iskrižanim, cik- cak i kosim crticama ili pak upisanim kružićima (slika 3.). Kanonizirana se je traka mogla zamijeniti samo s dva znaka koja po svojoj stvarnoj i religijskoj važnosti nadilaze konturu obzora.

Prvi je znak koji negira horizont **Sunce**. Značajo je da je njegova sredina položena na bikonitetu. U pravilu su to četiri simetrično smještene Sunca, kada se radi o malim posudama, i sedam ili devet Sunaca kada se radi o velikim posudama. Položaj Sunca dočarava sunčev izron iz oceana u kojem boravi tijekom noći i naglašava Zoru kao najvažniji dio čitavoga dana u kojem Sunce nadvladava Noć (slika 4.).

Drugi znak koji nadvladava obzor urezan je kao romb dijagonalno preko bikoniteta. Na kutovima se nalazi po jedna zvjezdica, dok sredinu čini jedna znatno veća, premda može biti veličine vanjskih (slike 4. i 5.). Takav prikaz dočarava zvijezde **Orion**.

Na velikim terinama koje imaju preko 30 centimetara promjera i jednu tunelastu dršku, najčešće je na bikoničnom prjelazu ucrtano sedam ili devet Sunaca koji su razmaknuti u skupinama (2+3+2 ili 3+3+3). Takav način obilježavanja Sunaca najvjerojatnije opisuje sunčeve mjesece u godini (slika 4. i slika 6.).

U umjerenj klimatskoj zoni, u kojoj je obitavao Vučedolac, Zora je vidljiva na kratko na Istoku prije nego je zamijeni Sunce. Zora je najvažniji trenutak čitavoga dana, trenutak kada je nadvladana noćna tmina, trenutak kada Sunce izranja iz morskih dubina gdje je boravilo tijekom noći. Povezivanje dužine trajanja ljudskoga života s bogovima očituje se kroz izlazak i zalazak Sunca. Jedna je godina smrtnika jedan dan i jedna noć bogova. Dan odgovara putu Sunca na zapad, a noć njegovom putu k istoku.

Orion se prikazuje s pet zvjezdica i urezan je na bikoničnom prijelomu. On je dominantno zvijezde zimskoga neba. Njegovim nestankom označen je kraj zime i početak proljeća što za Vučedolce predstavlja početak nove godine. Orion u Vučedolskoj kulturi ima snažan položaj, gotovo ravnopravan Suncu. On je simbol zime, označava kraj godine ili kraj jednog životnog ciklusa.

Orion (od grčke riječi *oureus* - praviti vodu) ima podrijetlo i u vodenom i solarnom simbolizmu. Prema Gravesu, koji citira Higina, Orion je “onaj koji pušta vodu”, a godišnji izlazak i zalazak Oriona povezan je s kišom i olujom.

Ako je Zora smrtniku isto što i proljetna ravnodnevica Bogu, ukrase na posudama možemo tumačiti kao godišnji orijentir, odnosno **kalendar**. Isto tako, kako Sunce Zorom izlazi, tako i na kraju dana (godine) zalazi, što se je prikazivalo na polovini obzora. Iznad urezane crte na truhu terine svijet je živućeg čovjeka. U tom dijelu imamo brojne znakove koji govore o snalaženju u vremenu i prostoru.

Kao što je Bog načinio vidljivu granicu koja dijeli vode od voda, točnije svod od voda, tako i Vučedolac ne zanemaruje taj fenomen vidljiv u prirodi, već ga prenosi na svoje posude.

*I reče Bog: “Neka bude svod
Posred voda da dijeli vode od voda! “
I bi tako. Bog načini svod i vode
Pod svodom odijeli od voda nad svodom.
A svod prozva Bog nebo.*

Biblija, Knjiga Postanka, (1, 6-8)

Još jedan od vrlo zanačajnih trenutaka u životu Vučedolaca slikovitio je opisan u *Bibliji*. Taj značajan trenutak vezan je uz proljetnu ravnodnevnicu, koja je za Vučedolce označavala početak vučedolske nove godine.

*I reče Bog: “Neka budu svjetlila
Na svodu nebeskom da luče dan od
Noći, da budu znaci blagdanima, danima
I godinama i neka svijetle na
Svodu nebeskom i rasvjetljuju zemlju!”*

Biblija, Knjiga Postanka, (1, 14-15)

Na velikim terinama postoji osobita razdioba i obilježja što svojom slikovnom pričom govore o individualnom životu pokojnika, uz koje su posude nađene. Od obzora do samoga ruba proteže se zona s prikazom neba. Ona je vertikalno podjeljena sa četiri ili šest polja. Unutar njih obično je prikazano neko zvijezde: Orion, Plejade, Kasiopeja te neki od planetarnih znakova. Kroz takve prikaze vidimo kolika je veza između nebeskih događanja i ljudskih sudbina.

Godišnja doba i njihovo određivanje može se vidjeti u međusobnim odnosima i položajima određenih znakova, bitnim za pojedine dijelove godine. U prikazima određenih godišnjih doba, prikazana su ona zvijezda, koja su u trenutku sutona prvi orijentiri večernjeg dijela neba. Indoeuropsko je obilježje potpuno istiskivanje lunarne simbolike, uz česte prikaze Sunca.

Iskapanjem na položaju Vinkovci - Hotel, 1978. godine, u jami koja pripada kasnoklasičnoj vučedolskoj kulturi, pronađen je niski lonac. Na jednom dijelu imao je znatna oštećenja. Usprkos tome zaslužuje posebnu pozornost. Podijeljen je na četiri

horizontalna polja, od kojih je zadnje u cijelosti očuvano i sadrži 12 podjednakih kvadrata (slike 7. i 8.).

U prvoj gornjoj oštećenoj zoni raspoznaju se kvadrati sa sljedećim rasporedom: **Prazan kvadrat, Sunce, prazan kvadrat, Orion, prazan kvadrat, Sunce, prazan kvadrat.** Taj pojas prikazuje **proljeće**. To je početno godišnje doba u kojem je Sunce 21. ožujka 2800. pr. Kr. zašlo u 17 sati i 27 minuta, a Orionov pojas (u Hrvatskoj poznat kao Kosci) zapadao je već za prvog sumraka. To je jedini pojas ovoga lonca na kojem se pojavljuje Sunce koje naglašava pobjedu nad Orionom, a označava nastupanje prvog proljetnog dana - ravnodnevnice.

Proljetnom ravnodnevnicom započinjala je vučedolska nova godina. Uočavanje pojave da se Orionov pojas te večeri zakratko pojavi na noćnom nebu i nestaje na sedam mjeseci, pomagala je u određivanju prvog dana godine, a ujedno i usklađivanju broja dana njihove godine sa stvarnim brojem dana godišnjeg Zemljinog ophoda oko Sunca.

Ljeto prikazano u drugom pojasu nema previše dominantnog zvijezda. U njemu su kvadrati poredani sljedećim rasporedom: **Prazan kvadrat, Plejade, prazan kvadrat, Labud, prazan kvadrat, Kasiopeja, prazan kvadrat, Plejade.** Svojom zanimljivošću ističe se Kasiopeja (u obliku slova W). Ona nije bila cirkumpolarno zvijezde, ali za ljetnog solsticija izlazila je sa zalaskom Sunca u 20 sati. Drugo značajno zvijezde Labud (u obliku križa sv. Andrije) visoko je nad istočnim obzorjem. Zvijezde Plejade zamijenjeno je svojim planetarnim zastupnikom Marsom, zato jer je na tako malom prostoru bilo nemoguće sve upisati. Plejade su se pojavljivale u 1 sat poslije ponoći.

Jesen je prikazana u trećem pojasu. U njemu su kvadrati poredani sljedećim rasporedom: **Plejade, prazan kvadrat, Blizanci, prazan kvadrat, Plejade, prazan kvadrat, Pegaz /Ribe, prazan kvadrat, Plejade.** Plejade su 3000. g. pr. Kr. izlazile u 19 sati, a Blizanci (dvije dijagonalno postavljene zvijezde) u 20 h i 30 minuta. Veliko zvijezde Pegaza i Ribe koje je danas podijeljeno u dva, nekada je bilo prikazivano u nekoliko likovnih varijanti: dijagonalno poklopljen kvadrat, šahovnica.

Zima, u najnižem pojasu, je i najzanimljivija zbog činjenice da je posuda u tom dijelu u cijelosti očuvana. Kvadrati su poredani sljedećim rasporedom: **Prazan kvadrat, Kasiopeja, prazan kvadrat, Pegaz /Ribe, prazan kvadrat, Orion, prazan kvadrat, Plejade, prazan kvadrat, Pegaz /Ribe, prazan kvadrat, Blizanci.**

Zanimljivost ovog pojasa čini zvijezde Pegaz /Ribe, koje je prikazano dva puta, a Orion dominantno zvijezde zimskog neba samo jednom. Zvijezde Pegaz /Ribe je 21. prosinca 3000. g. pr. Kr. zalazilo u 21 sat. Kasopeja se u ovome pojasu javlja u okomitom položaju. Plejade su bile ravno iznad glava Vučedolaca. Zvijezde svjevernog neba, Veliki Medvjed, nije prikazano ni u jednom pojasu iako je tijekom cijele godine postojalo na nebu. Vučedolci ga ne prikazuju jer nije bilo značajano za kalendar.

U kalendaru se prepoznaje **četiri godišnja doba i 12 tjedana** unutar njih, tj. **tri mjeseca**. Pretpostavka je da se u gornjem dijelu pojasa nalazilo 13 kvadrata. Na tom su se mjestu vjerojatno nalazile ušica ili kakva gredica. Još su stari narodi zamijetili da mjesečeve mijene traju neznatno dulje od 29,5 dana. U usporedbi s egipatskim taj mjesec bi imao 30 dana što bi se moglo dokazivati objašnjenjem da se jedan mjesec dijeli na dva neukrašena polja (po sedam dana) i dva ukrašena polja (po osam

dana). Takva bi godina imala 360 dana i moralo bi se dodavati dane do pune godine. Pretpostavka je da je ta ušica služila za dodavanje dana, ali se o tome samo nagađa. No, postoji još jedna svakogodišnja superkontrola vezana za zapadanje Orinovog pojasa na proljetnu ravnodnevicu. U prvom pojasu nije prikazan početak proljeća nego njegov prvi dan.

Kadionica - zvečka (slika 9.) još je jedna izuzetno zanimljiva posuda. To je tipična vučedolska terina, nadograđena jednom pliticom. U njezinom donjem, potpuno zatvorenom dijelu, nađene su tri kamene kuglice koje su tu kadionicu ujedno pretvarale u zvečku.

Donji dio je u cijelosti neukrašen osim simetrično raspoređenih rupica. U nji su se mogle ubacivati miomirisne trave, a u gornji dio ulje ili stijenj, što je karakterizira kao svijetiljku.

Na njoj se iznad prijeloma (obzora) nalazi inkrustirana traka sa cik-cak crtama i osam raspoređenih vertikalnih klepsidri. Iznad je nebo u kojem je osam okomito podijeljenih polja, u kojima naizmjenično stoji znak Venere te po tri rupice u donjem dijelu.

Na gornjem dijelu, gdje je na terinu dodana svijetiljka, nalazi se neka vrsta nalijepljenog poklopca sa širokim otvorom na sredini. Na njemu je **pet polja sa znakom Venere**. U jednom polju su dva znaka, a u četiri polja po tri, ukupno **14 Venera**. Njezin značaj se osobito očituje u odnosu pet polja na poklopcu i osam segmenata na njezinom bočnom dijelu. Taj odnos vezan je uz Veneru. Isti je zabilježen i u Venerinom kalendaru Maja iz Mezoameričkog prostora, poznat kao *Drezdenski kodeks*.

Odnos putanje Venere i Zemlje oko Sunca je 5:8, a to odgovara i relaciji segmenta na kadionici. Stoga je kadionica važan instrument u korekciji godišnjeg zaostajanja vučedolskog kalendara. To je ujedno i najstariji europski, ali i indoeuropski kalendar.

Svi astronomski podaci provjereni su u više kompjutorskih programa. Zbog precesije nebeski svod je bio pomaknut. Sjevernjača je u vremenskom periodu od 3000. do 2500. g. pr. Kr. bila zvijezda *Thuban* najsjajnija u zviježđu Zmaja.

Vrijeme je, prema vjerovanju satrih naroda, nebeski žrvanj koji nas vrtnjom tare u prah. Ako se njime nije moglo upravljati, razne su ih kulture pokušavale predvidjeti mjerenjem.

Znakovi zodijski koji se javljaju kasnije su čvrste oznake na mlinu zviježđa, a sudbinsko drobljenje vremena dokazuju Sunce, Mjesec i planeti koji neprestano mijenjaju svoj položaj.

ZAKLJUČAK

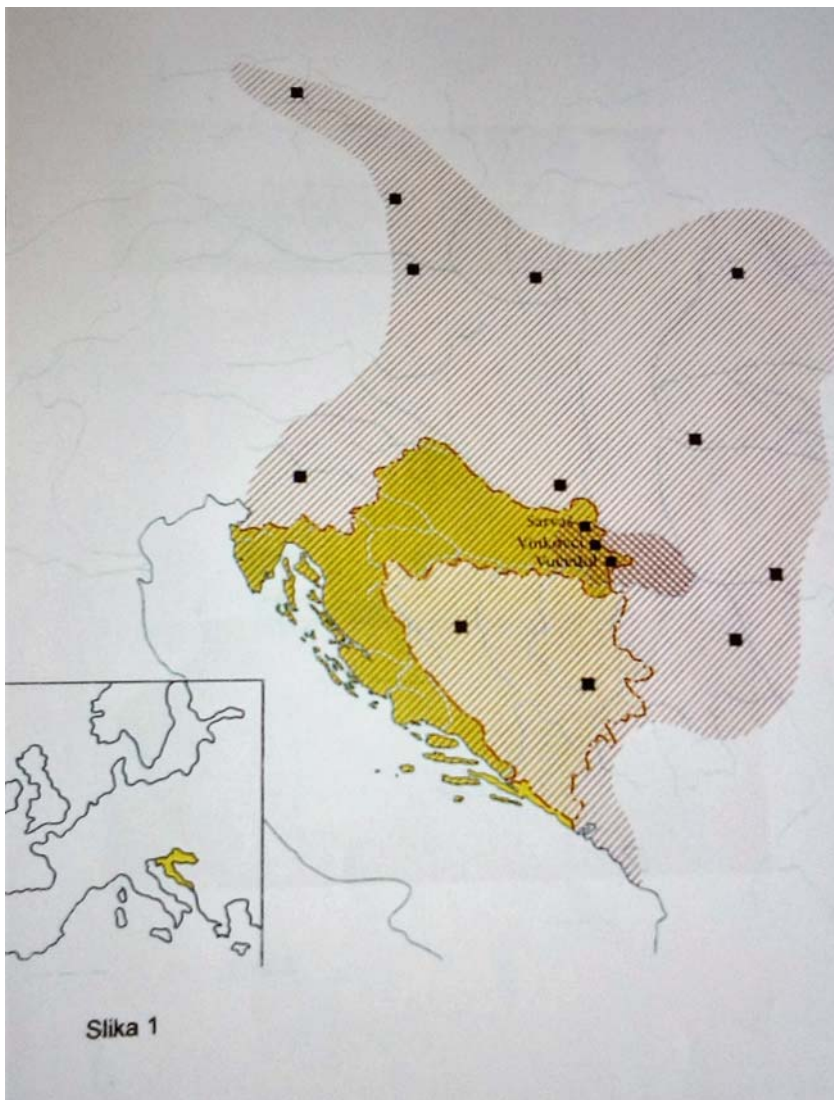
Vučedolci su narod koji je uspio ne samo načiniti kalendar uz pomoć zvijezda, već i narod koji je predvidio budućnost. Time želim naglasiti da je taj narod, određivši proljetnu ravnodnevnicu i Orionovo dominantno zvijezde na zimskom nebu, za prvi dan nove godine, naznačio početak današnjim blagdanima i godišnjim dobima. Proljeće u kojem se priroda budi i rađa novi život, Vučedolci su odredili kao početak vučedolske nove godine. Danas to vremensko razdoblje nadopunjuje Uskrs kao najvažniji kršćanski blagdan koji, s povijesnom pozadinom koja ne izbljeđuje, već svojim snažnim utjecajem nadahnjuje, potiče i ispunjava život svakog pojedinca. Orionova vladavina zimskim nebom još je jedan bitan čimbenik, kako u životu Vučedolaca tako i danas, no na poseban način. Zima je razdoblje godine obilježeno Božićem koji se nadovezuje na onovremena obilježja. Ta obilježja odnose se na zvijezdu repaticu, zvijezdu koju je Vučedolac uočio kao Orion. Moguće je da su Vučedolci tvorci i te vrste povezanosti prirodnih pojava i današnjih blagdana, ili je to samo puka slučajnost, ili je nedovoljno istražena činjenica?

LITERATURA:

1. Aleksandar Durman: *Vučedolska terina i Orion*, Zagreb, 1999.
2. Aleksandar Durman: *Godišnji orijentiri i nebeska simbolika Vučedolske kulture*, Zagreb, 2001.
3. Aleksandar Durman: *Vučedolski Orion*, Zagreb, 2001.
4. Dimitrijević, Težak, Gregl, Majnarić, Pandžić: *Prapovijest*, Zagreb, 1998.
5. *Biblija, Stari i novi zavjet*, Zagreb, 1984.
6. Homer: *Ilijada*, Zagreb, 1965.
7. I. Jurić, P. Petričević, M. Đikić: *Vučedolska šahovnica*, Društvena istraživanja 6, Zagreb, 2002.

SLIKOVNI PRILOZI:

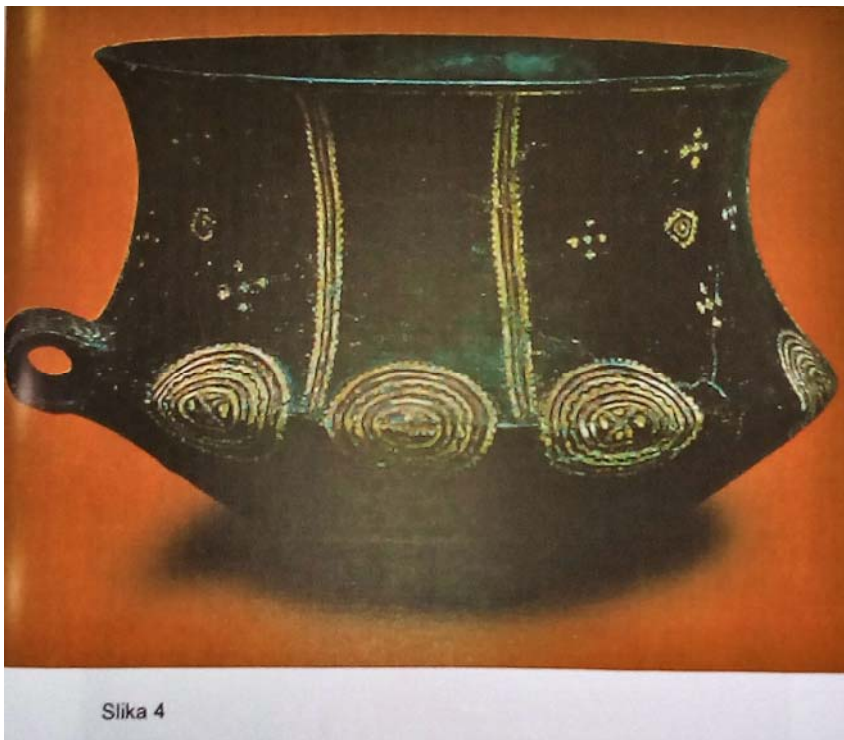
Sl. 1. Rasprostranjenost Indo-europske vučedolske kulture (3000.-2400. pr. Kr.)

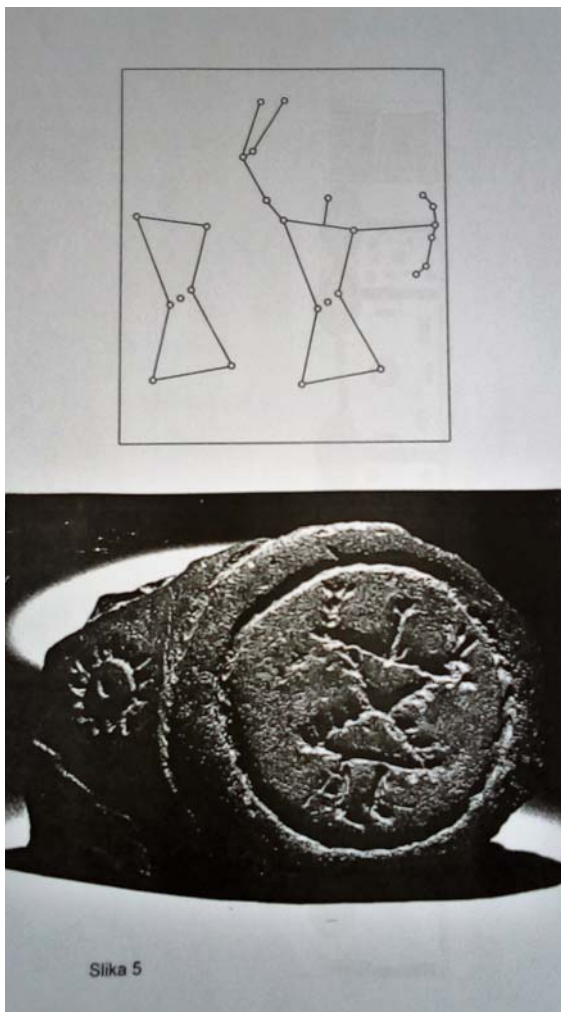
Sl. 2. Horizont na *terini* (autor: Aleksandar Durman)

Sl. 3. Horizont na *terini* - razdjelnica vidljivog i nevidljivog dijela svijeta

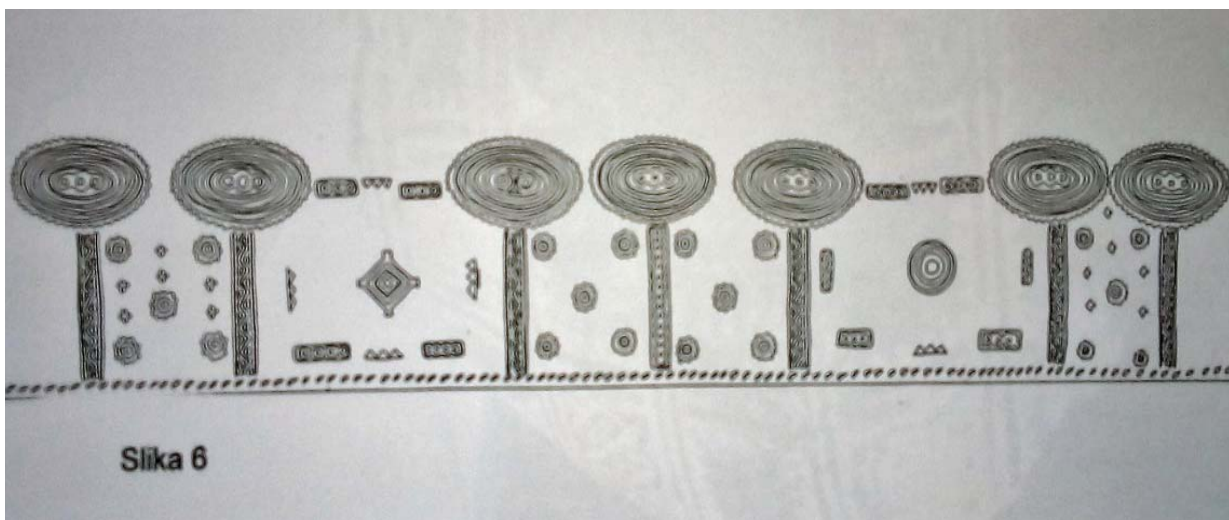

Sl. 4. Znak koji negira horizont, Sunce - *terina*

Slika 5

Sl. 5. Prikaz dočarava zvijezde *Orion*

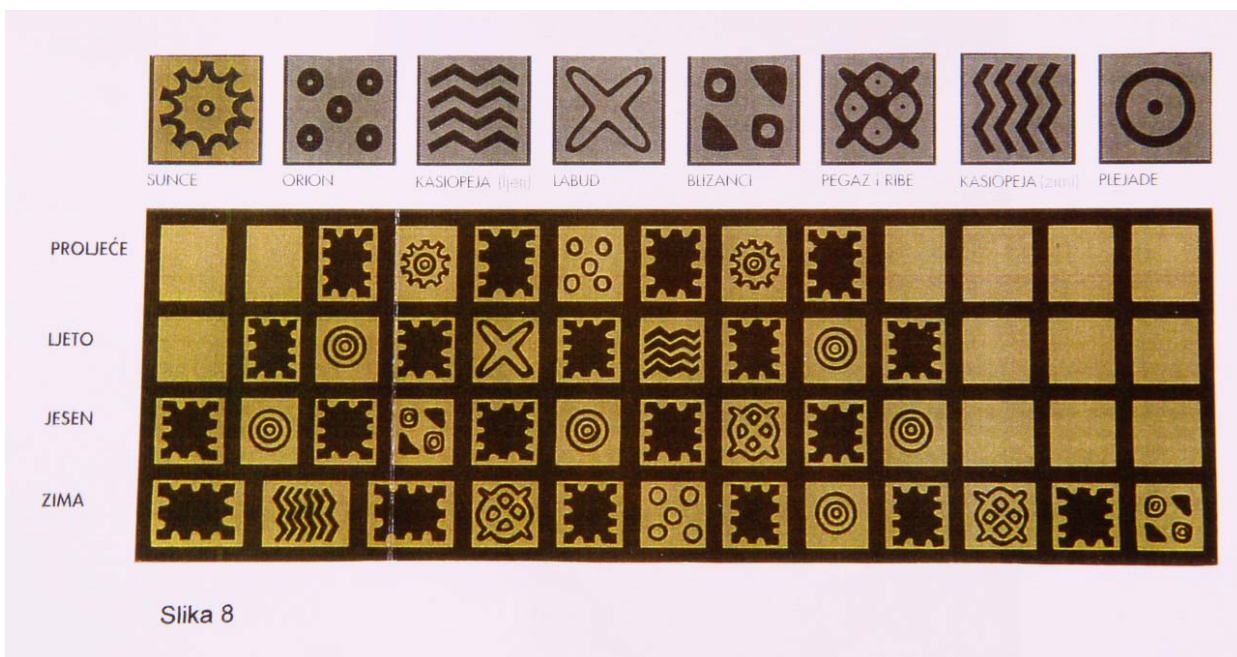
Slika 6

Sl. 6. Sunaca ucrtana na bikoničnom prjelazu *terine* – označavaju sunčeve mjesece u godini

Slika 7

Sl. 7. Najstariji europski kalendar, *Vučedolski Orion – terina*

Slika 8

Sl. 8. Najstariji europski kalendar, *Vučedolski Orion – prikaz godišnjih doba*

Sl. 9. *Kadionica - zvečka*